

POVIJEST ARMENSKE CRKVE.

(Gregorijevci ili Ečmiadzinci i sjedinjeni Armenci)

Msgr. Dr. Kamilo Dočkal.

(Nastavak).

S tih je razloga Rim vodio ratove s Perzijom, da ponovno steče prevlast nad Armenijom. Valerijanu (253—260) uspije baciti perzijskoga kralja Sapura preko Eufrata, ali idući prema Ktezifonu padne u ruke Saporu, koji ga zarobi i strahovito ponizi. Umjesto da izgubi Armeniju, osvoji Siriju i dopre do Cilicije. Tek car Aurelijan uspostavi rimsku vlast nad Armenijom. Rimskim uplivom posta kraljem Armenije Tiridat, sin Kosroe Velikoga. Bilo je to u doba Dioklecijana.

I tako se dogodi, da armenskim Konstantinom, prvim kršćanskim kraljem postade Tiridat ili Trdat III, štice-
nik Rima, ljubimac Dioklecijana. Čovjek, koji je od rimskog štice-
nika učinio zaštitnika kršćanstva, bio je Gregorije
Prosvjetitelj.

O njegovu životu i radu nemamo autentičnih vijesti od savremenika nego tek od kasnijih pisaca, koji su legendarno-poetičkim načinom opisali povijest obraćenja Armenije. Među njima je prvi Agathangelos.³⁸

Prema Agathangelu bio je Gregorije sin Anaksa, ubojice Kosroe II. Umorivši Kosroa na nagovor perzijskog kralja iz roda Sassanida bio je Anaksa ubijen od armenskih velikaša. Isti udes stiže svu njegovu porodicu. Spasilo se samo jedno maleno dijete, s kojim je dadilja pobjegla u Kapadociju, gdje je glavni grad Cezareja bila već kršćanska. Tu se odgajao mladi Gregorije u kršćanskoj vjeri. Da popravi zločin svoga oca, vrati se Gregorije u Armeniju i stupi u službu kralja Tiridata, sina Kosroe. Kad je Tiridat slavio pobjedu nad Perzijancima, izlazi na javu. da je kršćanin, jer ne će da položi vijenca pred pogansku boginju Anahidu. Radi toga ga kralj stavi na žestoke muke. Tom prigodom saznaje

³⁸ Od Agathangela postoji knjiga: »Povijest obraćenja Armenije«, i to u armenskom i u grčkom jeziku. Drži se kao stalno, da je armenski tekst stariji, i da potiče iz konca 5. stoljeća, jer se na nj poziva Lazar iz Farpa (oko g. 500). Grčki tekst potiče iz dobe 555—591. Armenski tekst izdadoše Mehitaristi u Beču g. 1862., Ter — Mkrthčian i St. Kalajinanch u Tiflisu 1909, preveo V. Langlois: »Collection des hist. armen.« I, Paris 1869. Grčki tekst izdao P. de Lagarde: »Agathangelus und die Akten Gregors von Armenien«. Abhandl. d. kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen 1887.

kralj od časnika Artavazda, da je Gregorij sin ubojice njegova oca. Zato ga iza teških muka baci u tamnicu, punu zmija i skorpiona, da ga ondje umori gladom. Bacivši Gregorija u tamnicu u Artašatu, izdade Tiridat ukaz, da se imadu poubijati svi kršćani, koji se možda u zemlji nalaze.

13 godina čamio je Gregorije u tamnici. Na dvoru se na nj već zaboravilo. Tada se dogodi nešto, što patnika izvuče iz tamnice. Legenda pripovijeda, da je kralj Tiridat dao pogubiti rimsku kneginju Rhipsinu, koja je pred Dioklecijanovom ponudom pobjegla s djevicama preko Palestine u Armeniju. Tiridat ju je imao pronaći i predati Dioklecijanu, nu sam je usplamtio ljubavlju prema lijepoj Rimljanki. Budući da je ona zavjetovala djevičanstvo Bogu, te prezrela i njegovu ljubav, plane Tiridat osvetom, pa Rhipsinu i njene pratilice dađe ubiti. Nakon tog zločina stigne Tiridata kazna Božja. Pade u bolest kralja Nabuhodonosora. t. j. u tešku melankoliju, a onda i u ludilo.

Chosroviducht, sestra kraljeva, upozorena u snu, da bi Gregorije jedino mogao izliječiti bolest kraljevu, dađe potražiti zaboravljenog uznika. Potraže Gregorija i nađu ga živa u Artašatu. Izvade ga iz tamnice i dovedu pred kralja u Vagharšapat. Molitvom i postom izliječi Gregorije kralja. Nakon toga je kroz 60 dana podučavao u kršćanskoj vjeri kralja i puk glavnog grada. Postigavši zdravlje i našavši utjehu u vjeri primi kralj Tiridat kršćanstvo, a s njim ju primi i njegov puk. Pogansko bogoslužje bude odstranjeno, hramovi poganskih nacionalnih bogova razoreni. Kako Gregorije nije bio svećenik, nije sam krštavao niti kršćanskih hramova podizao, nego je na mjestima poganskih hramova postavio znak sv. križa.

Da se provede pravna organizacija kršćanstva u Armeniji, posla kralj Tiridat Gregorija sa svitom u Kapadociju, i to u Cezareju k biskupu Leonciju, da bude od njega zaređen za biskupa. Bilo je to oko g. 294. Na taj je način Armenija došla pod jurisdikciju biskupa u Cezareji kapadočkoj, pod kojom je ostala, dok si nije izvojštila potpunu samostalnost. Na odlasku iz Cezareje dobio je Gregorije moći sv. Ivana Krstitelja i sv. Athenogena za nove armenske crkve. Na povratku zadržao se nekoliko dana u Sebasti, gdje mu se pridružio oveći broj redovnika, koji će u Armeniji preuzeti svećeničke i biskupske službe. Tako dođoše u Armeniju grčki i sirske svećenici, da pomognu pokrstiti narod. Krštenje započe u pokrajini Taron, a onda se nastavi duž zemlje. Svuda su se rušili poganski hramovi, a gradili novi kršćanski. Trebalo je silom svladati otpor poganskog svećenstva. Kralj je s plemstvom primio krst u Bagavanu na Eufratu. Dostora je primilo sveto krštenje — kako izvješćuje Agathangelos — do 4 milijuna Armenaca.³⁹

³⁹ Agathangelos, op. cit. st. 608—628.

Armeniju ide slava, da je proglasila kršćanstvo državnom vjerom 15 godina prije, nego je to učinio Konstantin Veliki na Zapadu. Protiv nove vjere ustajali su i unutarnji neprijatelji i izvanjski. Unutra su dizali bunu poganski svećenici. Izvana je napao kršćansku Armeniju rimski car Maksimin Daja (306—313), o čemu svjedoči povjesničar Eusebije cezarejski,⁴⁰ ali je mlado kršćanstvo svladalo sve neprijatelje, i unutarnje i vanjske.

Ma da se izvještaj Agathangela ne mora smatrati u svakoj točki historičan, ipak mu je glavna jezgra historička, a ta je samo iskićena legendama. Freiburški profesor Simon Weber pokušao je s uspjehom kritički razlučiti historičku istinu od legende.⁴¹ Historičar Faustos iz Bizanta poznaje koncem 4. stoljeća više biskupa i svećenika, a i redovnika, koji dobom sižu sve do Gregorija Prosvjetitelja, pa su sigurni svjedoci autentične predaje, koju je zabilježio Agathangelos.

*

Gregorije Prosvjetitelj stvorio je armenskoj crkvi dobro uređenu hijerarhiju. Na čelu armenskoj crkvi stajao je »k a t o l i k o s«, njemu su bili podložni biskupi i korepiskopi, te svećenici.⁴² Agathangelos navodi, da je broj biskupa, posvećenih od Gregorija, bio veći nego 400.⁴³ Nema dvojbe, da je ovdje navedeni broj panegirički. Ta cijela Armenija nije imala više od 200 okružja. Agathangelos sam navodi imena 12 biskupa, koje si je Gregorije odgojio između prijašnjih poganskih svećenika. To su Albanos, biskup krajeva na Eufratu, Eutalios, biskup na ravninama Baseana, onda Bassos, Moses, Eusebios, Johannes, Agapet, Artites, Arsukes, Antiokes, Tirikes i Kiuriakos. S time se slažu armenski povjesničari Faustos iz Bi-

⁴⁰ Eusebije Cesar.: *Historia ecclae* VI, 46 Migne XIX.

⁴¹ Die katholische Kirche in Armenien, op. cit. st. 128—165. Rezultat njegova istraživanja u odsjeku »Geschichte und Legende in den Quellen« jest ovaj: »Was Agathangelus von der Bekehrung Armeniens erzählt, ist ein Reflex geschichtlicher Verhältnisse, der teils den wahren Sachverhalt mit grosser Treue spiegelt teils nur noch ein verschwommenes Nebelbild desselben vors Auge führt.« (st. 164).

⁴² P. Essabal: *Armenia chrześcijanska*, u »Oriens«, Warszawa 1937. st. 36.

⁴³ Athangelos, op. cit. C. 113, st. 637, C. 111. st. 630. »I on umnoži. te postavi biskupe u sva okružja svoje armenske vlasti. A onih, koji su od njega posvećeni na biskupski red, bijaše više od 400, koji postadoše nadglednicima na različitim mjestima; dok je broj drugih redova: svećenika, djakona ili anagnosta i koji su još bili u službi Gospodnjoj, bio radi množine neizbrojiv«.

zanta, Elishe i Lazar iz Farpa. Dva posljednja imena ne nalaze se u armenskom izdanju Agathangela pa ni u grčkom, osim u jednom pariškom rukopisu, te u djelu »Krštenje Armenaca, Iberaca, Avhaza i Alana po sv. Gregoriju«, što je iz grčkog originala prevedeno na arapski.⁴⁴ Zasluga je Gregorijeva, da je u Armeniju uveo redovništvo.⁴⁵

Čast i vlast »katolikosa« osta nasljednom u obitelji Gregorija Prosvjetitelja, sve dok njegov rod nije izumro posljednjim muškim potomkom u prvoj polovici 5. stoljeća. Gregorije je prije ređenja imao dva sina. Stariji je sin Verthanes živio u svijetu, a onda je primio red prezbiterata, dok je mladi Aristakes služio odmah Bogu, te je bio najprije eremit, a onda biskup i katolikos, t. j. nasljednik samog Gregorija na primatskoj stolici. Aristakesa naslijedio je u katolikat u Verthanes. Stolica katolikosa bijaše najprije grad Aštišat u okružju Taron⁴⁶ u južnoj Armeniji, a tek kasnije kraljevska prijestolnica Vagharsapat. Bilo je to koncem 4. stoljeća.

Sam Gregorije nije htio da rezidira u kraljevskoj prijestolnici, samo da može s većom neovisnošću vršiti svoju misionarsku službu. Dvorskim biskupom postavi Albanosa. Iz Aštišata posjećivao je Gregorije sve krajeve armenskoga kraljevstva, tu je propovijedao i pisao duhovne knjige sve do pred konac svog svetog i apostolskog života, kad se povukao u samoću u okolini Eufratova izvora.⁴⁷

Odnosaj između armenske crkve i kralja bio je u početku srdačan. Kralj Tiridat dao je crkvi i svećenstvu nesamo slobodu, nego i velika prava: državnu zaštitu, pravnu sigurnost i materijalnu obezbijeđenost. Biskupi su dobili velike komplekse imanja, a najviše poglavica crkve, katolikos. Imanja su se uzela

⁴⁴ N. Marr: »Krešćenije Armjan, Gruzin, Avchazov i Alanov svjatym Grigoriem«. Zapiski vostočn. otdělenia Imp. Russk. Archeol. obšč. S. Petersburg 1905, Tom. XVI.

⁴⁵ Agathangelos, op. cit. C. 119, st. 624. i C. 120. st. 627. »Dalje postavi on (Gregorij) mnoge i bezbrojne čete monaha u obitavana i neobitavana mjesta kao one, koji stanuju po pustinjama, kao one, koji žive po selima, kao stanovnike po gorama, koji prebivaju u špiljama i kao one, koji žive zatvoreno« (reclusi).

⁴⁶ Faustos iz Bizanta (pisac 4. i 5. st.): Povijest Armenije, Venecija 1889 (armen. izd.) zove crkvu u Aštišatu »velikom« i »prvom crkvom«, »majčinskom crkvom«, »glavnim mjestom bogoštovlja«, »kneževskim prijestolom patrijara«, III, 3. st. 7; III, 14. st. 36; III, 14. st. 37.

⁴⁷ Faustos iz Bizanta, op. cit. VI, 16.

poganskom svećenstvu i svladanim buntovnim svjetovnim velmožama.⁴⁸ Ali je zato crkva preuzela brigu za uboge i siromahe.

*

Ma da je armenska kršćanska crkva prva postala državnom crkvom i ma da je prva stekla zaseban privilegovani položaj, ipak nije postala a u t o k e f a l n o m u današnjem zlom smislu riječi, kako to ističu raskolni Armenci, zvani Gregorijevci, nego je svoju crkvenu organizaciju dovodila u zakonito jedinstvo s općom katoličkom Crkvom Kristovom. Gregorije se nije smatrao neovisnom glavom armenske crkve, nego je priznavao nad sobom viši crkveni autoritet, koji je vaskoliko kršćanstvo vezao u jedinstvo Crkve Kristove.⁴⁹

Svjedokom su tomu činjenice, da je Gregorije poslao na nicejski ekumenski sabor g. 325. svog brata biskupa Aristakesa i biskupa Akritesa,⁵⁰ te da su Armenci i kasnije poslali u Cezareju Levindesa i Koriuna, koji su donesli autentičke spise sabora nicejskoga i efeškoga.⁵¹ Ti sabori pretpostavljaju poslušnost cijele crkve biskupu rimskom i ugledu ekumenskih sabora.

Da Gregorije Prosvjetitelj nije osnovao a ni kanio osnovati kakovu autokefalnu crkvu u smislu skizmatičkih Gregorijevaca, dokazuju i druge činjenice. Prije svega dokazuje to put Gregorija u Cezareju kapadočku i njegovo ređenje od tamošnjeg egzarha Leoncija. Primivši u Cezareji i biskupski red primio je Gregorij na sebe i crkvenu ovisnost od Cezareje, to više što je Cezareja već otprije imala pravo posvećivati biskupe iz Male Armenije.⁵² Činjenica, da se Gregorije prije ređenja predstavio provincijalnoj sinodi biskupa u Cezareji, kojoj je predsjedao Leoncije i da je od nje primio

⁴⁸ Paul., Essabal: »Armenija chrzešćijanska« u »Oriens«, Warszawa. 1937, st. 36.

⁴⁹ Msgr. Asgian: La S. Sede e la Nazione Armena (L'indipendenza della chiesa armeno gregoriana), Bessarione, Roma 1899, An. III, st. 303.

⁵⁰ Da su ova dva armenska biskupa bila doista na nicejskom saboru, dokazuju vrela. U popisu nicejskih otaca spominju se izrično kao biskupi Velike Armenije (Armenias Megales) pod br. 106. Aristakes Armenias, a pod br. 107. Akrites; sr. »Patrum nicaenorum nomina«, Lipsiae 1898, st. LXII.

⁵¹ Koriun, Venecija 1894, s. 33, 15—20. — Malchaseantz: »Koriun i njegovi prijevodi« u »Hantess Amsoreah«, Venecija 1902 (armen.).

⁵² Svjedokom su tomu listovi sv. Bazilija, biskupa cezarejskog. Sr. Migne, PG XXIX, 93 ss; XXXII, 502 ss; 754.

autorizaciju za osnutak crkve u Velikoj Armeniji, svjedoči, da je Gregorije cijelu svoju pokrštenu Veliku Armeniju doista uklopio u crkvenu organizaciju cezarejskog metropolita i egzarcha. Na nicejskom saboru dolaze armenski biskupi kao sufragani cezarejski.⁵³ Prema mnijenju uvaženih stručnjaka primio je Gregorije i ritus one crkve, gdje je primio sveti red, t. j. ritus bizantinski, nu ne isključivo. Pošto je Armenija bila u prijašnjim stoljećima pod uplivom sirske crkve u Edessi, pošto su jugoistočni krajevi Armenije bili napučeni sirske življem, pošto je Gregorije imao uza sebe i sirske svećenike kao pomoćnike, pa i u visokim položajima, opravdan je zaključak, da je Gregorije uz bizantski ritus njegovao i sirske. Zna se, da su neposredni nasljednici Gregorijevi u katolikatu imali i sirsku liturgiju Addeja i Marisa.⁵⁴

Da Gregorije Prosvjetitelj nije mogao osnovati autokefalnu crkvu u smislu poznijih skizmatičkih Gregorijevaca, svjedoči i put kralja Tiridata, te samog biskupa Gregorija u Rim caru Konstantinu i papi Silvestru I. pod kraj g. 312.⁵⁵

Sve ovo dokazuje, kako Gregorije nije osnovao samostalnu armensku crkvu u skizmatičkom smislu, nego da je priznavao

⁵³ Agathangelos, op. cit. C. 113, st. 604; U C. 116. st. 617, spominje Agathangelos i ugovor između Tiridata, kralja armenskoga i Leoncija biskupa cezarejskoga, o pravu Cezareje, da postavlja biskupa Velikoj Armeniji.

⁵⁴ Cattergian — Dashian: Liturgije kod Armenaca, Wien 1851, (armen.), st. 65. Kako armenski jezik nije tada još imao svoga alfabeta, čini se, da su armenski klerici u početku morali učiti oba jezika susjednih kulturnih kršćana: grčki i sirske. Na taj se način malo po malo stvorio novi obred armenski, koji je u nečemu sličan sirske (antiohijskom) a u nečemu bizantinskom, koji se nalazio tek u fazi stvaranja. Tek kasnije za sv. Mezropa mogla su se grčka i sirska djela prevoditi na armenski. Sr. »Statistica con cenni storici«, Roma 1932, st. 56—78.

⁵⁵ Putovanje kralja Tiridata i sv. Gregorija u Rim (odnosno u Nikomediju ili Sardiju) predmet je velike historičke kritike. Armenski povjesničar Agathangelos (C. 126, st. 649) izrično govori o ovom putu i veli, da su uz kralja Tiridata na putu u Rim bili sv. Gregorije, te Aristakes i Albanos. O tom putu, odnosno o savezu kršćanskog kralja Tiridata s kršćanskim carem Konstantinom govore armenski povjesničari Faustos iz Bizanta (Povijest Armenaca, III. 21) i Elishe (Sabrani spisi. Venecija 1859, st. 55). Taj put spominju Moses iz Chorene, Johannes Katholikos, Zenobije iz Glaka, Vardan i Kirakos. S njima se suglase noviji povjesničari i kritičari. Alishan, Balgy, Cattergian, Cakgean. Dashian, Issaverdenz. Drugi pobijaju taj put, kao Gutschmid, Tillemont, Wisthon. Neki srednji put uzimaju Ormanian, Mikelian, Galanus. Kritički je cijeli predmet obradio Sim. Weber u svom djelu: Die katholische Kirche in Armenien, Freiburg 1903, st. 177—195.

jedinstvo Kristove Crkve pod primatom biskupa rimskoga, kako je to i na nicejskom saboru kanonima određeno.

Uredivši kršćansku crkvu u Armeniji⁵⁶ obratio se sv. Gregorije i na susjedne narode, da i njih usreći Kristovim Evanđeljem. To je u prvom redu Iberija ili Georgija, onda Albanija, nu o tome će biti govora u zasebnoj radnji.

Kako u našoj hrvatskoj literaturi nije nigdje opisano zlatno ili herojsko doba katoličke Armenije, doba njihovih velikih biskupa, crkvenih otaca i pisaca, to ćemo ovo tako zanimljivo razdoblje nešto opširnije opisati.

4. Katolikat Verthanesa, Hussika, Farena i Sahaka.

Odošaji između armenskog katolikosa i kralja bili su u početku vrlo prijateljski. Kasnije su se ti odošaji poremetili. Dobri su bili za Tiridata, koji je prema Marquartu vladao do 329; isto tako i za njegova nasljednika Kosroe II. (330—338), Tirana (339—349) i Aršaka (350—368), nu već za Aršakova sina kralja Papa (368—374) dođe do otvorenih borbi između kralja i katolikosa sv. Nersesa.⁵⁷

Tiridatov neposredni nasljednik Kosroe (Chosrov) II. pošao je tragom svog slavnog oca Tiridata. Jakom je rukom branio zemlju od Perzijanaca i očuvao nezavisnost zemlje. Kad su Perzijanci inscenirali revoltu domaćeg plemstva, svlada ustaše (Pakura iz Aghdznika kao i knezove Manavazijce i Urtunijce). Imanja svladanih knezova upotrijebi za dotiranje biskupija i crkvi. Kosroe II. sagradi kraljevsku prijestolnicu u Dvinu, gdje su se kasnije držale tolike glasovite armenske sinode.⁵⁸ Kosroe je bio savremenik Konstantina Velikog, te je umro brzo poslije Konstantinove smrti (g. 338).

⁵⁶ O uređenju crkvene hierarhije za vrijeme sv. Gregorija Prosvjetitelja, kao i njegovih neposrednih nasljednika napisao je monografiju profesor Josef Markwart: *Die Entstehung der armenischen Bistümer (Kritische Untersuchung der armenischen Überlieferung)*; izdao Josef Messina D. I. Roma, »Orientalia christiana«, 1932 Num. 80.

⁵⁷ Kronografija armenskih kraljeva navedena je ovdje prema Jos. Marquartu »Untersuchungen zur Geschichte von Eran« u »Philologus«, Bd. 55, 1896) te prema Sim. Weberu, *Die katholische Kirche in Armenien*, Freiburg 1903, st. 232 ss. Drugi autori, kao Aršak Ter Mikelian, (*Die armenische Kirche in ihren Beziehungen zur byzantinischen von 4. bis zum 13. Jahrhundert*, Leipzig, 1892), Clare Tisdall (*The conversion of Armenia to the Christian faith*, Oxford 1897) drukčije računaju ovu kronografiju.

⁵⁸ Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 8, st. 18.

U vrijeme Kosroe II. bio je armenski katolikos drugi sin sv. Gregorija Prosvjetitelja Verthanes ili Verthanes. Gregorije je — kako rekosmo — imao dva sina, oba rođena prije svoje ordinacije za biskupa. Gregorije je odredio za svoga nasljednika sina Aristakesa, koji se od mladosti posvetio službi Božjoj. Aristakes bio je živomu Gregoriju pomoćni biskup i pratilac na misionkim putovanjima, što više on mu je prepustio i upravu Armenije povukavši se u mir pustinjačkog života.⁵⁹ Međutim Aristakes ipak ne naslijedi oca, jer umre prije njega, valjda g. 327. Prema Mosesu iz Chorene bio je Aristakes žrtva mržnje kneza Arhelaja, koga je kao zamjenik crkvenog poglavice korio radi njegovog nekršćanskog života.⁶⁰ Katolikos Gregorija naslijedi drugi njegov sin Verthanes. On je bio godinama stariji od Aristakesa, a živio je najprije u svijetu.

Katolikat Verthanesa (328—338) pada u doba Kosroe II. Da je kršćanstvo u Armeniji moralo proživljavati unutarnje krize, razabire se iz izvještaja historičara. Visoko plemstvo i preostali poganski svećenici pobuniše puk protiv Verthanesa, te je učinjen atentat na njegov život, nu bez uspjeha.⁶¹ Moses iz Chorene spominje, da su naročito žene i konkubine mrzile novu vjeru, pa da je baš supruga kraljeva podmuklo progonila katolikosa. Verthanesov sin Grigoris, koji je dosta mlad postao biskupom u Albaniji, umre mučeničkom smrću u Faitakaranu. Bez dvojbe je u zemlji bilo još dosta poganstva. Zaključujemo to iz toga, što je Verthanes brzo iza atentata pokrstio 2000 pogana.⁶² Po katolikosa i po crkvu bila je sreća, što je kralj Kosroe bio iskreno odan kršćanstvu, te što ga je izdašno pomagao. Za Kosroe II. utvrdilo se kod Armenaca uvjerenje, koje je postalo vjekovno, da je vjera podloga državi, da se interesi naroda i kršćanstva najuže poklapaju. Katolikat Verthanesov je slavan. Njegovu smrt (umre brzo iza kralja Kosroe) oplakivala je cijela Armenija. Sahranjen je bio kraj svog oca sv. Gregorija u mjestu Thordan okružja Daranaghi.⁶³ S njim padne u grob za dugo vremena i mir crkve u Armeniji.

⁵⁹ Jos. Markwart: Die Entstehung der armenischen Bistümer, Roma 1932, st. 162 ss.

⁶⁰ Moses iz Chorene, op. cit. II. 92; Karakasian: Kritička povijest Armenaca, Tiflis 1895. st. III, 7. (armen.).

⁶¹ Sr. Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 3, st. 7.

⁶² Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 3, st. 9.

⁶³ Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 11, st. 29.

Verthanesa naslijedi u katolikat u njegov sin Hussik iz braka, sklopljena prije ređenja. On je vladao od 338. do od prilike 344. Hussik je bio pravi duhovni pastir, pun kršćanskog duha, nastojeći da kršćanski nazori prodru u dušu puka i živeti strogo po uzoru svog djeda sv. Gregorija. Po primjeru svojih predšasnika pođe Hussik, praćen sjajnom kraljevskom pratnjom, u Cezareju kapadočku, da primi ondje biskupski red. Kad se vraćao, izađe mu ususret kralj Tiran na čelu brojne čete vojnika, da ga svečano uvede u primacijalnu crkvu i posadi na »stolicu apostola Tadeja« u Artašatu.⁶⁴ Ma da je kralj Tiran (339—349) tako lijepo dočekaio Hussika i ma da je Hussik bio i rodbinski povezan s njime oženivši prije biskupskog ređenja kraljevu sestru,⁶⁵ ipak su kasniji odnošaji između kralja i katolikos a bili napeti.

Kralj Tiran bio je dobar vojnik. Junački je branio svoju nezavisnost. Kao što Kosroe, tako je i Tiran bio potpuno nezavisan od Rima. Branio se i od Perzije. Perzijski kralj Sapor II. (309—379) ratujući uspješno s rimskim carem Konstancijem htio je prodrijeti i u Armeniju. Dopre do Nizibisa, ali morade napustiti opsadu grada, jer je biskup Jakov iz Nizibisa osokolio građane na uspješan otpor.⁶⁶

Premda je Tiran bio dobar vojnik, nije bio takav u svom kršćanskom životu. Provodio je život raskoši i uživanja. Primjer kraljev slijedili su velmože, a onda i puk. Činilo se, da poganstvo opet ulazi u narod. Preljub, protunaravni grijesi, otimanje, ubivstva, tlačenje ubogih, to su mane, na koje se tuže savremenici. Katolikos nije mogao da mirno gleda sve ovo, pa je neprestano udarao na kralja, da stane na put poganštini. Opomene su bile uzaludne. Neki su išli tako daleko, da su uspostavljali i poganski kult. Kad nije išlo milom, upotrijebi katolikos silu. On posta »Ambrozije istoka«. Prigodom jedne svečanosti zabrani kralju ulaz u crkvu. Nu kralj Tiran ne učini onoga, što je kasnije učinio jedan Teodozije. On dade biskupa uhvatiti i batinama tako izmlatiti, da je Hussik iza nekoliko da-

⁶⁴ Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 12, st. 29 ss., H. Gelzer: Die Anfänge der armenischen Kirche. Verhandlungen der k. sächs. Gesellschaft zu Leipzig (phil. — hist. Klasse), Leipzig 1895, I. II. st. 109—174.

⁶⁵ Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 5, st. 10. Faustos doduše veli, da je Hussik oženio kćerku princa Tirana, sina Kosroe. Nu kako se Tiran nije rodio prije 310, mora da bude po srijedi pogriješka. Govor može biti samo o sestri kraljevoj.

⁶⁶ Teodoret: Historia Ecclae. II, 26. Migne, PG 82, st. 1078.

na od rana umro. Katolikos je bijen u kraljevskoj prijestolnici Benabeghu u Sofeni, a umro je u Thordanu u Daranaghi-u, kamo ga svećenici kraljevske crkve preneseše.⁶⁷

Nakon smrti Hussika održa kralj s velmožama vijeće, da se izabere novi crkveni poglavica armenskoj crkvi. Izbor pade na starca Danijela, svećenika na glasu radi pobožnosti i stroga života. Danijel je bio rodom Sirac. Bio je učenik Gregorija Prosvjetitelja, a obnašao je čast predstojnika biskupske crkve u Aštišatu u Taronu.⁶⁸ Nu Danijel ne htjede primiti izbora, što više iznese protiv kralja najteže optužbe. To raspala Tirana tako, te dade Danijela zadaviti. Nakon uzaludnih pokušaja, da za katolikosa bude izabran jedan od sinova Hussikovih, bude za katolikosa izabran Faren ili Farenseh, svećenik crkve sv. Ivana Krstitelja u Taronu. Poput prijašnjih katolikosa bude nakon izbora svečano odveden u Cezareju kapadočku, da ondje primi biskupski red.⁶⁹

U vrijeme ovog katolikosa pada sabor u Sardici. Armenska crkva nije na njemu sudjelovala radi unutarnjih kriza.⁷⁰

Faren nije dugo upravljao armenskom crkvom. Najviše 4 godine (344—348). Njega je naslijedio Sahak iz porodice Albanosa, dvorskog biskupa kralja Tiridata. I on je primio biskupsko ređenje u Cezareji. Odatle što su oba armenska primasa primili posvetu u Cezareji, a da cezarejski egzarh nije činio nikakove teškoće, slijedi, da je kralj Tiran unatoč svoje naglosti i žestine bio ipak u duši uvjereni kršćanin.⁷¹

⁶⁷ Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 12, st. 32. Prema Mosesu iz Chorene (op. cit. III, 13, 14.) bio je Hussik ubijen, jer se opirao uspostavi poganskih idola u kršćanskoj crkvi prema želji cara Julijana. To ne može odgovarati istini, jer je Hussik umro davno prije vlade cara Julijana.

⁶⁸ Jos. Markwart: Die Entstehung der armenischen Bistümer, Roma 1932, st. 187—194. Markwart navodi historička vrela, odakle se vidi, da je Danijel bio velik čovjek, korepiskop i generalni vikar katolikosa. Markwart prevodi grčku riječ »korepiskop« sa »Missionsbischof«, koja da najbolje odgovara sadržaju: Misionski biskup, t. j. biskup nad krajevima u diaspori, odgovara najbolje kasnijemu »periodeutu« Monofizita ili našem »apostolskom vikaru«.

⁶⁹ Faustos iz Bizanta, op. cit. III, st. 45 ss. Biograf sv. Nerzesa zove ga Phanerseh (Sopherk Haikakankh, VI, 14), pa mu kao i Moses iz Chorene pripisuje 4 godine vladanja.

⁷⁰ Teodoret: Historia ecclia. II, 8. Migne, PG 82.

⁷¹ Sim. Weber, op. cit. st. 283. Kako se razabire iz Agathangela (C. 113. st. 604), i iz sv. Bazilija (Ep. 58 na Melecija iz Antiohije), morali su se kandidati za biskupsku stolicu armenske crkve u Cezareji podvrći nekom ispitu.

Faren i Sahak živjeli su s dvorom u miru i slozi. Hussikova smionost i mučenička smrt imadoše tu dobru stranu, da se kršćanski osjećaj probudio, pa da se svijest o teškoći grijeha i krivnje usjekla puku u pamet. Ovo posljednje poglavito stoga, što je perzijski kralj Sapor dao Tirana lukavo uhvatiti i oslijepiti.⁷² Puk je u tom vidio kaznu Božju. Pošto su baš tada Perzijanci strašno progonili kršćane, armenski su boljari jače prislonili na obranu i svojih granica i kršćanske vjere.

(Nastavit će se).

---

⁷² Faustos iz Bizanta, op. cit. III, 20. st. 50. Moises iz Chorene prikazuje događaj drukčije nego Faustos, nu rezultat je isti, naime, da je Tiran bio uhvaćen i oslijepljen (Moses, op. cit. II, 17).